

Paweł Kocańda*, Ewelina Ocadryga-Tokarczyk**, Tomasz Tokarczyk***

Wyniki badań archeologicznych prowadzonych w 2017 roku na ulicy 3 Maja w Rzeszowie, stanowisko 17

Results of archaeological research carried out in 2017 at 3 Maja Street in Rzeszów, site 17

Abstract: At the beginning of 2017, the Foundation for Archaeological Centre in Rzeszów began excavation research at 3 Maja Street in Rzeszów. It was the first such a large research work in the Old Town. Eight trenches were excavated, located at various street points. In the course of studies, the remains of the cemetery surrounding the parish church, relics of the wooden paving of 3 Maja Street with fragments of the neighbouring building walls and traces of the Early Medieval settlement were found.

KEY WORDS: urban archaeology, Modern period, Rzeszów

Submission: 06.07.2018; **acceptance:** 22.11.2018

WPROWADZENIE

Przebudowa ulicy 3 Maja w Rzeszowie stworzyła unikalną szansę przeprowadzenia interwencyjnych badań archeologicznych. Realizowała je Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego od stycznia do kwietnia 2017 roku. W ich trakcie odkryto pozostałości przykościelnego cmentarza wraz z relikami ogradzającego go niegdyś muru, drewniane moszczenie traktu biegnącego wzdłuż obecnej ulicy 3 Maja oraz pozostałości murów innych budowli i konstrukcji z nim sąsiadujących. Były to pierwsze systematyczne badania archeologiczne na Starym Mieście w Rzeszowie. Wcześniej bowiem ograniczano się głównie do nadzorów i niewielkich badań ratowniczych (zob. M. Bober 2004, s. 377–380; S. Czopek 1992, s. 219–232; Ł. Dzik, M. Schild 2009, s. 211; Z. Jucha 1982, s. 249–250; A. Lubelczyk 1987, s. 236; 1992, s. 55–76; 1997b, s. 309; 1998; 2000, s. 25–30; A. Lubelczyk, J. Podgórska-Czopek 2001).

Stanowisko nr 17 w Rzeszowie (AZP 103-76/56), które w ewidencji konserwatorskiej figuruje jako osada wielokulturowa datowana od neolitu po okres nowożytny, obejmuje

swoim zasięgiem teren Starego Miasta i Śródmieścia. Położone jest w dolinie Wisłoka, na obszarze tak zwanej Pradoliny Podkarpackiej, znajdującej się na granicy dwóch, wyraźnie ze sobą kontrastujących jednostek fizyczno-geograficznych – Pogórza Karpackiego i Kotliny Sandomierskiej (J. Kondraci 1998, s. 305, ryc. 48). Najstarsza część miasta, obejmująca badany w 2017 roku obszar ulicy 3 Maja, ulokowana została na terasie nadzalewowej, otoczonej korytem Wisłoka i jego dopływów: Mikośki, Rudki, Przyrwy, Strugu i Paryji (J. Lach, A. Michalik 1994, s. 13–32).

W trakcie badań założono osiem wykopów archeologicznych o łącznej powierzchni 4,51 ara (ryc. 1). Wykop nr 1 położony był po zachodniej stronie wieży farnej i kościoła św. Wojciecha i Stanisława, wykopy nr 2 i 3 ulokowano w ciągu ulicy 3 Maja (kamienice nr 10 i 16). Przy południowej stronie fasady kościoła Świętego Krzyża i budynku obecnego Muzeum Okręgowego umieszczono wykopy 4–6, a dwa ostatnie (7 i 8) na skrzyżowaniach ulic 3 Maja z Roderyka Alsa i Zamkową.

RYS HISTORYCZNY ULICY 3 MAJA

Obecna ulica 3 Maja, zwana niegdyś Pańską, Pijarską czy popularnie Paniagą, stanowi jeden z najważniejszych traktów Rzeszowa. Współcześnie spełnia głównie funkcje usługowo-handlowo-rekreacyjne, w przeszłości jednak jej charakter i zabudowa wielokrotnie się zmieniały. Początków ulicy 3 Maja doszukiwać należy się w niewielkiej, zapewne drugo-

rzędnej drodze prowadzącej z Rzeszowa w kierunku wsi Staroniwa, a następnie dalej na południe do Czudca i Strzyżowa (zob. J. Kurtyka 1994, s. 105–117). Przypuszcza się, iż na terenie wzgórza Grodzisko, zajętym później przez konwent pijarów, istnieć mógł wczesnośredniowieczny obiekt obronny (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a, s. 176–177; F. Kotu-

* Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35–015 Rzeszów; e-mail: kocanda.pawel90@gmail.com

** Instytut Archeologii UR, ul. Moniuszki 10, 35–015 Rzeszów; e-mail: ewelina.ocadryga@gmail.com

*** Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego, ul. Moniuszki 10, 35–015 Rzeszów; e-mail: tomasz.tokarczyk@archeologia.rzeszow.pl

Ryc. 1. Lokalizacja wykopów archeologicznych na ulicy 3 Maja w Rzeszowie
 Abb. 1. Lage der Grabungsschnitte in der Straße 3-Maja in Rzeszów

la 1958, s. 183–184). Brak ku temu jednak dowodów archeologicznych. Bardziej prawdopodobne wydaje się umieszczenie tutaj późnośredniowiecznej siedziby rodowej Rzeszowskich, wzmiankowanej w źródłach z 1406 i 1447 roku¹. Taką możliwość wysuwają Adam Kamiński (1958, s. 35–26) oraz Maria Borowiejska-Birkenmajerowa (1994a, s. 183–184). Po lokacji Rzeszowa w 1354 roku, obszar ulicy 3 Maja znalazł się w granicach miasta, jednak poza terenem głównej zabudowy. Etap zasadniczych zmian urbanistycznych Rzeszowa, a w tym także ulicy 3 Maja, wiąże się z rządami Mikołaja Spytki Ligęzy w latach 1583–1637. Rozpoczęcie na przełomie XVI i XVII wieku budowy zamku spowodowało, że ulica ta nabrała większego znaczenia jako arteria łącząca miasto z główną rezydencją panów dziedzicznych oraz wzniesionym w latach 1627–1629 Klasztorem OO. Bernardynów (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994b, s. 259–260, przypis 1).

Przełomowym momentem w dziejach ulicy była budowa w latach 1642–1646, z fundacji Zofii Pudencjany Ostrogskiej-Zasławskiej, zabudowań klasztornych. Początkowo przeznaczone były one dla Zakonu Sióstr Bernardynek, jednak w 1655 roku przekazane zostały przez Jerzego Sebastiana Lubomirskiego konwentowi pijarów (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994c, s. 303; J. Świeboda 2012, s. 12–20). Zabudowania klasztorne sąsiadowały od północy z pałacem zwanym *Aula Gulceniana*, wymienianym w źródłach z lat 1682 i 1697. Bu-

dynek ten, jak sądzi Józef Świeboda, mógł być pozostałością po dawnej rezydencji panów dziedzicznych (J. Świeboda 1991, s. 27–28). Od tego momentu następuje szybki rozwój ulicy 3 Maja, zwanej wówczas Pańską, jako jednej z najbardziej reprezentacyjnych w całym mieście.

W XVI i XVII wieku głównymi punktami orientacyjnymi ulicy 3 Maja są zamek Lubomirskich zlokalizowany na południu, kolegium pijarskie wraz z kościołem św. Krzyża, mniej więcej w środku ulicy oraz na północy kościół farny wraz z wzniesioną na przełomie XVII i XVIII wieku dzwonnica. Wygląd ulicy z tego okresu obrazuje plan miasta naszkicowany w 1762 roku przez Karola Henryka Wiedemanna (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994c, s. 305–308; J. Malczewski 1998a, s. 14–29).

W końcu XVIII i w pierwszej połowie XIX wieku doszło do kolejnych zmian w strukturze ulicy. Poprzez budowę wysokich, dwukondygnacyjnych murowanych kamienic zatraciła ona swoją kompozycję i proporcję, nadal jednak jej dominantę stanowiły wieże kościoła popijarskiego oraz farnego. Przejęła ona jednocześnie funkcje administracyjno-usługową i reprezentacyjną całego miasta. Pociągnęło to za sobą powstanie ważnych instytucji państwowych, jak banki (w 1907 roku oddano do użytku budynek Filii Banku Austro-Węgierskiego), starostwa, poczty czy drukarni (J. Malczewski 1998a, s. 29–31; 1998b, s. 245, 268–269). Wygląd ulicy z tego okresu jest nam już znany z zachowanych fotografii i pocztówek.

REZULTATY BADAŃ WYKOPALISKOWYCH

CMENTARZ PRZYKOŚCIELNY

Wykop numer 1 zlokalizowany był po zachodniej stronie dzwonnicy i kościoła farnego, tuż przy północnym krańcu ulicy 3 Maja. Eksploracja doprowadziła do odkrycia pozostałości przykościelnego cmentarza (łącznie 39 pochówków) oraz otaczającego go niegdyś muru. Najstarsza rzeszowska nekropola powstała z pewnością w tym samym czasie co kościół, gdyż tak nakazywała ówczesna tradycja grzebania zmarłych. W trakcie badań wyróżniono 4 poziomy pochówków zalegających na głębokościach od około 100–150 cm do 240–250 cm, licząc od współczesnego poziomu gruntu. Większość zmarłych pochowana została w pozycji wyprostowanej, z głową skierowaną w kierunku zachodnim lub północno-zachodnim i rękami ułożonymi wzdłuż tułowia albo złożonymi do modlitwy (ryc. 2:1), sporadycznie w pozycji na boku z podkulonymi nogami (ryc. 2:2). Wydaje się, że ciała po śmierci składane były do ziemi na dwa sposoby, w drewnianych trumnach, co sugerują odkrywane w kontekście 12 pochówków żelazne gwoździe lub w całunach bezpośrednio w jamach grobowych – za czym przemawia brak metalowych elementów oraz pozycja zmarłych. W większości pochówki pozbawione były całkowicie wyposażenia, wyjątkiem są odkryte guziki oraz szpilki do ubrań.

¹ W 1406 roku w dokumencie Jana, kleryka diecezji ołomunieckiej świadczy *Bernardo nobili de Castro*, mogący być urzędnikiem zamkowym (A. Kamiński 1958, s. 57–58). W 1447 roku bracia Stanisław i Jan Rzeszowscy dzielą się majątkiem. Drugi otrzymuje *curia et pars agrorum circa civitatem Rzeszow* (AGZ, t. XIII, nr 3485, zob. także A. Kamiński 1958, s. 35–36, przypis 145).

W tym kontekście zwrócić należy uwagę na pochówek nr 10, w obrębie którego natrafiono na monetę – szeląg litewski Jana Kazimierza wybity w 1666 roku w mennicy w Wilnie.

Datowanie oparte na ruchomym materiale zabytkowym wskazuje na dość szerokie ramy od XVI/XVII do XVIII wieku. Wymienić można tutaj monety: szeląg miejski Zygmunta III Wazy z 1620 roku bity w Rydze oraz szeląg koronny (boratynka) Jana Kazimierza bity w 1663 roku w mennicy w Ujazdowie. Również datowanie pozostałych zabytków należy synchronizować z okresem XVII–XVIII stulecia. Były to przede wszystkim fragmenty naczyń ceramicznych w postaci dzbanów, talerzy, garnków, kubków, trójnóżków, patelni oraz pokrywek. Część z nich pokryta była zieloną, brązową lub żółtą polewą oraz ornamentem poziomych kresiek lub kratki (rybiej łuski). Wszystkie formy naczyń nie odbiegają od przykładów wydzielonych ćwierć wieku temu przez Sylwestra Czopka i Antoniego Lubelczyka (1993, s. 28–45). Z pozostałych przedmiotów wymienić należy również gliniane fajki, datowane na XVII i XVIII wiek. Licznym zbiorem są szklane fragmenty nóżek od pucharków dzwonołatych, popularnych na ziemiach polskich od końca XVI do XVIII wieku, często odkrywane w kontekście zabudowy sakralnej (ryc. 3:6–8) i interpretowane jako pojemniki na wodę i wino wykorzystywane w liturgii mszalnej (J. Olczak 1997, s. 223–235). Analogiczne pucharki znamy między innymi z badań Warszawy, Brześcia Kujawskiego, Lublina, Sandomierza i Zamościa (A. Andrzejewska 1996, s. 123–153; S. Ciepiela 1970, s. 140–171; I. Kutyłowska 1981, s. 91–95; E. Prusicka-Kołcon 2000, s. 230–239; M. Rubnikowicz 1996, s. 423–453).

Przeprowadzona analiza antropologiczna szczątków (por. odrębny artykuł J. Rogóż w tym tomie) pozwoliła na określenie płci, wieku oraz przebytych chorób pochowanych na cmentarzu osób.

- Ryc. 2. Dokumentacja fotograficzna źródeł nieruchomych: 1 – wykop 1, grób nr 12 (fot. T. Tokarczyk); 2 – wykop 1, grób nr 30 (fot. T. Tokarczyk); 3 – wykop 1, fundamenty muru (fot. T. Tokarczyk); 4 – wykop nr 2, pierwszy poziom moszczenia drogi (fot. P. Kocańda); 5 – wykop 2, trzeci poziom drogi (fot. P. Kocańda); 6 – wykop 3, piąty poziom – konstrukcja skrzyniowa (fot. T. Tokarczyk); 7 – wykop 3, poziom faszyzny (fot. T. Tokarczyk); 8 – wykop 6, fragment ceglanego muru z arkadą (fot. T. Tokarczyk); 9 – wykop 6, obiekt nr 3 – wczesnośredniowieczna jama, profil E (fot. T. Tokarczyk)
- Abb. 2. Fotografische Dokumentation der Befunde: 1 – Grabungsschnitt 1, Grab Nr. 12 (Fot. T. Tokarczyk); 2 – Grabungsschnitt 1, Grab Nr. 30 (Fot. T. Tokarczyk); 3 – Grabungsschnitt 1, Mauerfragmente (Fot. T. Tokarczyk); 4 – Grabungsschnitt Nr. 2, erstes Niveau des Straßenbelegs (Fot. P. Kocańda); 5 – Grabungsschnitt 2, drittes Niveau der Straße (Fot. P. Kocańda); 6 – Grabungsschnitt 3, fünftes Niveau – Kistenkonstruktion (Fot. T. Tokarczyk); 7 – Grabungsschnitt 3, Fraschineniveau (Fot. T. Tokarczyk); 8 – Grabungsschnitt 6, Fragment der Ziegelmauer mit Arkade (Fot. T. Tokarczyk); 9 – Grabungsschnitt 6, Befund Nr. 3 – frühmittelalterliche Grube, Profil E (Fot. T. Tokarczyk)

W trakcie badań w południowej części wykopu natrafiono na relikty fundamentu muru kamiennego, zbudowanego z łamanego piaskowca, częściowo obrobionego – głównie w wyższych partiach – i łączonego zaprawą wapienno-piaskową (ryc. 2:3). Odkryty fragment posiadał szerokość około 80 cm, zaś stopa fundamentowa posadowiona była na głębokości 2,80 m, już w ziemi calcowej, z tym że bezpośrednio pod stopą znajdowała się cienka warstwa silnie nasączona wodą gliny barwy żółto-szarej. Bardzo interesująco przedstawiała się jego konstrukcja, zbudowana w typie fundamentu punktowego. Rozwiązania takie stosowano powszechnie od średniowiecza po okres nowożytny (A. Kąsinowski 1970, s. 61–64) przy różnych spadkach terenu i gruntach o niejednakowej wytrzymałości.

Odkryty fragment biegł po linii wschód–zachód, lekko skręcając w kierunku północnym. Kilka metrów dalej na północny zachód od wykopu w trakcie nadzoru natrafiono na destrukcyjny kamienny, będący pozostałością po opisywanym murze. W oparciu o wyniki badań archeologicznych pokusić się można o częściową rekonstrukcję przebiegu muru w jego południowo-zachodnim odcinku. Odsłonięty w czasie wykopalisk fragment stanowił zapewne początek narożnika, po którym ogrodzenie skręcało w stronę północną, biegnąc następnie po linii prostej, czego dowodem są rezultaty nadzoru archeologicznego. Sam narożnik zniszczony został przez znajdującą się w jego miejscu współczesną studnię. Szerokość, konstrukcja i głęboko posadowione fundamenty pozwalają stwierdzić, iż mur ten pełnił także funkcje obronne, zabezpieczając kościół i miasto przed najazdami.

Dobrze koresponduje to ze wzmianką z roku 1509, w której król Zygmunt Stary wydaje nakaz zwolnienia mieszczan rzeszowskich z płacenia czopowego w celu przeznaczenia tej kwoty (20 grzywien) na ufortyfikowanie kościoła farnego (Mat. Sum. t. IV, vol. 1, nr 688). Datę tę należy przyjąć jako czas powstania muru. Po raz kolejny ogrodzenie cmentarza wzmiankowane jest w latach 1623 i 1701 (AAPrz. 159, s. 56, 69–74). W opisie z 1701 roku dowiadujemy się, iż mur był wówczas niedokończony: *cmentarz murowany małą częścią niedokończony* (AAPrz. 159, s. 74). Stan taki utrzymywał się zresztą w kolejnych latach, o czym świadczą wypisy z wizytacji biskupich (AAPrz. 159, s. 89). Najszerzy opis muru pochodzi z roku 1745, gdy to wizytator przedstawił jego wygląd jako *dobry, mieyscem tylko opadł, dachówką pokryty, w którym fortele dwie, iedna od Probstwa, druga od wału, od OO. Bernardynów z tarcic. Od miasta są wrota niewielkie z tarcic* (AAPrz. 174). Ogrodzenie w takim stanie widoczne jest na planie Karola Henryka Wiedemanna z 1762 roku. Mur cmentarny został częściowo rozebrany przed rokiem 1792, najpewniej z uwagi na wytyczenie nowej drogi łączącej ulicę Pańską z zamkiem i klasztorem OO. Bernardynów (S. Nabywaniec 2001, s. 27).

Zachował się jedynie od strony miasta, co obrazuje plan katastralny Rzeszowa z 1842 roku. Nie zaznaczono już muru na analogicznym dokumencie z 1849 i późniejszych, co może sugerować jego całkowite rozebranie w połowie XIX wieku. Nie przedstawiają go także żadne z fotografii rzeszowskiej fary, wykonywane pod koniec XIX stulecia.

POZOSTAŁOŚCI DREWNIANEGO TRAKTU

Trzy kolejne wykopy (nr 2, 3, 8) zlokalizowano w ciągu ulicy 3 Maja, w miejscach, gdzie w trakcie nadzoru archeologicznego natrafiono na pozostałości drewnianej nawierzchni. W pierwszym z nich odkryto pozostałości konstrukcji drogi, którą tworzyły obrobione belki i deski (dranice) o różnej wielkości, od kilkudziesięciu centymetrów do kilku metrów, które układano prostopadle do ulicy. Pod nimi znajdowały się wzdłużne, biegnące równolegle do traktu legary, spajające konstrukcję (ryc. 2:4,5). Zalegały one tuż pod współczesnymi poziomami gruntu (około 40–60 cm), zaś najniższe poziomy wystąpiły na głębokości 150–170 cm. Konstrukcję spojono przy pomocy drewnianych klepek i kołków. Jest rzeczą charakterystyczną, że żelaznych gwoździ używano sporadycznie. Na samym dole wystąpiła mocno ubita warstwa kamieni i cegieł, która służyła jako podbudowa utwardzająca pod drogę. Całkowita suma odkrytych elementów drewnianych wyniosła ponad 400 sztuk, w obrębie 8 poziomów. Zadokumentowany układ warstwowy, świadczy o kilkukrotnym przebudowywaniu, naprawianiu oraz wzmacnianiu nawierzchni.

W obrębie wykopu nr 3 odkryto łącznie 5 poziomów konstrukcji drewnianej nawierzchni. Poziom pierwszy i drugi był analogiczny jak w wykopie poprzednim, chociaż zastosowany materiał był wyraźnie dłuższy i masywniejszy. Na poziom trzeci składały się niewielkie (zniszczone?) elementy drewniane, ułożone przeważnie w linii północ–południe oraz utwardzona warstwa kamienno-cegłanego gruzu. Poziom czwarty to mocno rozproszone i nie tworzące wyraźnej konstrukcji elementy drewniane, obok których wystąpiły duże legary położone w linii wschód–zachód. Ostatni poziom składał się z potężnych i grubych belek, tworzących wyraźną konstrukcję skrzyniową, wypełnioną wewnątrz kamienno-cegłanym gruzem (ryc. 2:6). Na dnie wykopu odkryto również warstwę faszyzny, czyli cienko układanych gałązek, które stanowiły najstarszy poziom drogi (ryc. 2:7). W omawianym miejscu stwierdzono występowanie podłoża ilastego, którego ustabilizowanie wymagało od budowniczych znacznego nakładu sił i środków.

Niewielki fragment drewnianego traktu odkryto także w wykopie nr 8, położonym na skrzyżowaniu ulic 3 Maja i Zamkowej. Niestety, jego mała powierzchnia nie pozwoliła na pełne

rozpoznanie. Na pewno składała się ona z jednego poziomu belek i dranic, położonych na linii północ–południe. Pod nimi znajdowały się utrzymujące konstrukcję wzdłużne legary, ułożone w linii wschód–zachód.

Do wykonania odkrytych konstrukcji w większości przypadków użyto drewna sosnowego (*Pinus sylvestris*), które wykorzystywano w każdym z odkrytych poziomów (30 razy), w mniejszym stopniu użytkowano drewna jodły pospolitej (*Abies alba*, 6 razy) oraz świerka pospolitego (*Picea abies*, 4 razy). Tylko w jednym przypadku badania wykazały użycie modrzewia europejskiego (*Larix decidua*). Można przypuszczać, że świadomie wybierano takie gatunki drzew, które z jednej strony łatwiej było pozyskać, a z drugiej – lepiej reagowały na wilgoć w podłożu. Sosna o wiele bardziej chłonie wodę w porównaniu, np. z olchą lub wierzbą, które nawet współcześnie wykorzystuje się do umacniania brzegów rzek. Była drzewem łatwo dostępnym, dogodnym w obróbce, a jednocześnie o znacznej wytrzymałości. W przeciwieństwie do jodły czy świerku jest bardziej odporna na działanie wilgoci, zaś jeżeli jest stale zanurzona w wodzie robi się bardzo wytrzymała (F. Kopkiewicz 1958, s. 81–83).

Odkrycie tak licznych konstrukcji drewnianych, stworzyło niepowtarzalną okazję do próby precyzyjnego ustalenia sekwencji czasowych, opartych na podstawie badań dendrochronologicznych. Łącznie pobrano 41 próbek, pochodzących z różnych wykopów i poziomów eksploracyjnych. Dla 19 z nich uzyskano daty ścięcia drewna, co przedstawia tabela nr 1.

Ich zestawienie wskazuje na stosunkowo wąski przedział czasu, zawarty od roku 1690 do 1750. Należy mieć również na uwadze, że sama data ścięcia nie oznaczała automatycznie jego użycia w formie konstrukcyjnej, ale zapewne okres ten nie był zbyt długi. Połączenie wyników badań dendrochronologicznych z analizą źródeł pisanych umożliwia umieszczenie odkrytych zabytków w konkretnej rzeczywistości historycznej. Najstarszy poziom drogi stanowiła faszyna, odkryta w wykopie nr 3, którą datować należy na wiek XVII, być może początek jego drugiej połowy. Wskazuje na to odkryta w jej stropowej części moneta – szeląg litewski wybity w mennicy w Wilnie w 1664 roku. Droga z faszyny i pni ciągnąca się przez przedmieścia Rzeszowa w stronę Węgier wymieniana jest także w źródłach pisanych z 1569 roku (AGAD, Metryka Koronna 107, s. 165–171, Mat. Sum, t. V, cz. 1, nr 3996). Następnie, na warstwie faszyny położono drewnianą drogę z bali, która z uwagi na liczne pożary w Rzeszowie, a także zużywanie, podlegała częstej wymianie lub naprawom. Świadczy o tym nakładanie się kolejnych warstw na siebie oraz daty bezwzględne przypadające na końcówkę XVII i pierwszą połowę XVIII wieku (tabela 1). W tym czasie w Rzeszowie rządzą już Lubomirscy, dokładnie Hieronim Augustyn (1667–1708) i Jerzy Ignacy (1708–1761). Wznoszone są wówczas nowe i rozbudowywane stare budynki, które wpływają na rozwój ulicy 3 Maja. Są to przede wszystkim klasztor pijarów, wieża farna oraz zamek rzeszowski. Powstają przy niej również okazałe założenia parkowe, folwarczne i zabudowania bogatych mieszczan, dzięki czemu uzyskuje ona rangę najważniejszej i najbardziej reprezentacyjnej ulicy w mieście. Nad całością tych prac czuwają wybitni artyści i architekci tego okresu – Tylman z Gameren, Jan Chrzyciel Belotti oraz Karol Henryk Wiedemann (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994c, s. 304–316). Tak duże inwestycje wymagały dobrej, szerokiej i utwardzonej drogi, która

służyła nie tylko wzmożonemu ruchowi, ale także przewożeniu licznych towarów i materiałów budowlanych. Również prestiż ulicy 3 Maja wymuszał na włodarzach miasta budowę reprezentacyjnego traktu, po którym poruszali się Lubomirscy, ich goście, a także inni – licznie przybywający do Rzeszowa ludzie, zmierzający do zamku, klasztoru pijarów, bernardynów czy na rynek miejski. Wszystkie powyższe zadania spełniała droga, której pozostałości odkryto podczas omawianych badań archeologicznych.

Analogiczne konstrukcje drogowe odkrywano w wielu miastach posiadających metrykę średniowieczną i nowożytną. Najbliższa chronologicznie i terytorialnie może być kilkupoziumowa drewniana nawierzchnia odkryta w 2016 roku na Placu Litewskim w Lublinie (R. Niedźwiadek, J. Tkaczyk 2017, s. 305–310).

Ruchomy materiał zabytkowy tworzy bardzo bogaty zbiór. W zdecydowanej masie jest on analogiczny pod względem form, typów i odmian jak w przypadku wykopu 1. Są to głównie fragmenty garnków, dzbanów, talerzy, mis, patelni i pokrywek, wypalanych w temperaturze utleniającej i wykonanych z glin żelazistych. Naczynia te zaliczyć trzeba do ceramiki grupy B, podgrupy BI wg A. Lubelczyka i S. Czopka (1993, s. 28). W większości pokrywane były polewą barwy brązowej, zielonej, oliwkowej i żółtej oraz zdobione ornamentem poziomych linii i kratki (rybiej łuski). Dużo rzadziej trafiały się naczynia wypalane w temperaturze redukcyjnej, natomiast bardzo sporadycznie mieliśmy do czynienia z ceramiką wykonaną z gliny kaolinitowej (podgrupa BII, wg S. Czopka i A. Lubelczyka 1993, s. 28, 44–49). W kilku przypadkach natrafiono na fragmenty talerzy, wykonane z jasnej gliny i pokryte białą oraz kremową angobą, na którą nakładano roślinny i geometryczny ornament barwy niebieskiej, zielonej lub brązowej. Tego typu naczynia wiązać należy zapewne z tak zwaną półmajoliką rzeszowską (S. Czopek, A. Lubczyk 1993, s. 25–27). W grupie tej umieścić można fragmenty talerzy oraz mis wykonanych z gliny żelazistej i wypalanych w temperaturze utleniającej, pokrytych jednak bogatą mozaiką barw (zielone, żółte, brązowe, oliwkowe) lub malowanych ornamentem roślinnym czy geometrycznym. Analogiczne naczynia odkrywano nie tylko w Rzeszowie (S. Czopek, A. Lubczyk 1993, s. 25–27, tab. XLII, 2; XLIII, 4–7; XLVIII, 1–7), ale również w Jarosławiu (M. Supryn 1975, s. 239–263). Kafle piecowe reprezentują klasyczne dla tego okresu formy płytowe, pokryte ornamentem roślinnym i zieloną polewą (M. Dąbrowska 1987, s. 80–81, 135). Szczególnie interesująco przedstawia się cały (złożony z dwóch fragmentów) kafelek wieńczący, w całości pokryty zieloną polewą oraz ornamentem roślinnym (ryc. 3:2). Wyróżnić także należy kafelek wypełniający z tak zwanym ornamentem kontynuacyjnym, w postaci przedstawień roślinnych i geometrycznych (ciągnących się wstęg), pokrytych żółtą, białą, zieloną i niebieską polewą (ryc. 3:1). Analogii do tego ostatniego doszukiwać się możemy chociażby na zamku w Czudcu (A. Lubczyk 2017, s. 313, tabl. LXVI, 2).

Szczególnie różnorodny okazał się zbiór przedmiotów metalowych, bardzo szeroki pod kątem typów i chronologii. Pomijając nieliczne i słabo datujące gwoździe, skoble, szydła czy zabytki trudne do identyfikacji i niecharakterystyczne (sztabki, blaszki, grudki metalu), wyróżnić należy szeroko reprezentowany przez znaleziska rzeszowskie zbiór podków do butów, których chronologię umieścić można w przedziale do XVIII

Rzeszów, stan. 17. Zbiorcze przedstawienie dat dendrochronologicznych
Rzeszów, Fst 17. Gesamtdarstellung dendrochronologischer Daten

Lp.	Wykop	Poziom drewna	Nr próby	Datowanie sekwencji	Data ścięcia drewna	Liczba słoï	Gatunek
1.	Nadzór (kamienica nr 8)	6	2RZE30	1655–1690	1690	36	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
2.	Wykop 2	6	2RZE29	1644–1700	1700	57	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
3.	Wykop 2	6	2RZE34	1647–1703	1703	57	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
4.	Wykop 3	4	2RZE15	1666–1708	1708	43	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
5.	Nadzór (kamienica nr 8)	2	2RZE9	1659–1710	Po 1710	-	Jodła pospolita (<i>Abies alba</i>)
6.	Nadzór (kamienica nr 8)	3	2RZE2	1629–1713	Po 1713	-	Jodła pospolita (<i>Abies alba</i>)
7.	Wykop 2	5	2RZE37	1643–1717	Po 1717	75	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
8.	Wykop 3(?)	2	2RZE26	1631–1719	Po 1719	89	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
9.	Wykop 8	1	2RZE21	1654–1719	Po 1719	-	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
10.	Wykop 2	6	2RZE28	1655–1722	1722	68	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
11.	Wykop 2	6	2RZE3	1677–1722		-	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
12.	Wykop 2	4	3RZE18	1653–1723	1723	71	Jodła pospolita (<i>Abies alba</i>)
13.	Wykop 2	5	2RZE14	1691–1732	1732	42	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
14.	Wykop 2	5	2RZE11	1654–1735	1735	82	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
15.	Wykop 2	3	2RZE38	1654–1738	1738	85	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
16.	Wykop 3	4	2RZE23	1672–1743	1743	72	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
17.	Wykop 3	1	3RZE24	1660–1744	1744	85	Jodła pospolita (<i>Abies alba</i>)
18.	Wykop 2	1	2RZE17	1695–1748	1748	54	Sosna zwyczajna (<i>Pinus sylvestris</i>)
19.	Wykop 2	2	2RZE8	1688–1750	Po 1750	63	Jodła pospolita (<i>Abies alba</i>)

do początków XX wieku (T. Cymbalak 2006, s. 271–273). Równie interesujące są nowożytne podkowy końskie w ilości kilkunastu sztuk, które – podobnie jak podkówk – nie zostały jeszcze dokładnie przedstawione w literaturze przedmiotu. W przypadku ulicy 3 Maja mamy do czynienia z podkowami o długości od 11 do 15 cm i szerokości od 6 do 13 cm. Trzy z nich mają charakterystyczny dla okresu nowożytnego rowek z otworami na podkowiaki (od 3 do 4 otworów na ramieniu).

W trakcie wykopalisk pozyskano także niewielki zbiór dewocjonaliów, z których najciekawiej prezentuje się niewielki połączony krzyżyk z uszkiem przeznaczonym do zawieszenia łańcuszka (ryc. 3:3). Prezentuje on typ II, odmianę IIa₁ (złożony z dwóch elementów: pionowego i poziomego z reliefem

jednostronnym, przedstawiającym Jezusa z głową przechyloną na prawą stronę) wg Marka Kołyszko, a więc krzyża łańcuszkiego z dłuższym pionowym ramieniem i przecinającym je krótszym. Krzyżyki te datowane są na okres od XVII do XVIII wieku (M. Kołyszko 2013, s. 24–25). Analogiczny zabytek odkryty został w czasie badań nowożytnego cmentarzyska w Maniowach na Podhalu, gdzie datowany jest na XVII wiek (B. Chudzińska 1998, s. 80, tabl. X, ryc. 20).

Badania dostarczyły również dużej ilości przedmiotów skórzanych, w większości w postaci przyszw, fragmentów podszew, wkładek do butów i różnorodnych ścinków. Najbar-

Ryc. 3. Dokumentacja rysunkowa i fotograficzna wybranego ruchomego materiału zabytkowego: 1 – fragment kafla kontynuacyjnego z ornamentem roślinnym (fot. P. Kocańda); 2 – kafel wieńczący, pokryty ornamentem roślinnym i zieloną polewą (fot. P. Kocańda); 3 – pozłacany krzyżyk (fot. P. Kocańda); 4 – skórzana klamra od pasa w kształcie krzyża równoramiennego (fot. P. Kocańda); 5 – wczesnośredniowieczne naczynie z obiektu nr 3 (fot. P. Kocańda); 6–8 – nóżki od pucharków dzwonowatych (rys. P. Gorazd-Dziuban)

Abb. 3. Fotografische und Zeichendokumentation der Funde – Auswahl: 1 – Fragment einer Ofenkachel mit Pflanzenornament (Fot. P. Kocańda); 2 – Bekrönungskachel mit Pflanzenornament und grüner Glasur (Fot. P. Kocańda); 3 – vergoldetes Kreuz (Fot. P. Kocańda); 4 – lederne Gürtelschnalle in Form eines gleichschenkligen Kreuzes (Fot. P. Kocańda); 5 – frühmittelalterliches Gefäß aus dem Befund Nr. 3 (Fot. P. Kocańda); 6–8 – Glockenbecher-Füße (Zeichn. P. Gorazd-Dziuban)

dziej interesująco przedstawiają się: duży (22 cm szerokości 18/19 cm długości), półokrągły fragment skóry, który najpewniej zakwalifikować trzeba jako górną część buta – przyszwę, która stanowiła element obuwia z wolną piętą, zwanego *mule*, popularnego w okresie od XVI do XVIII wieku (A. Drążkowska 2011, s. 155–283) oraz skórzana kłamra do pasa męskiego, składająca się z dwóch części. Posiada ona wymiary 12×12 cm i kształt krzyża równoramiennego, z widocznymi na krawędziach śladami po szwach (ryc. 3:4).

BADANIA PRZY DAWNYM KOLEGIUM PIJARSKIM ORAZ KOŚCIELE ŚWIĘTEGO KRZYŻA

Kolejne trzy wykopy ulokowano przy kościele Świętego Krzyża oraz Muzeum Okręgowym. Obszar ten, ze względu na bliskość zabudowań klasztornych oraz przesłanki o istnieniu tutaj grodziska, wydawał się bardzo interesujący pod kątem archeologicznym. Wykopy nr 4 i 5 położone były przy kościele Świętego Krzyża, zaś wykop 6 przy zachodniej fasadzie budynku muzeum.

W wykopach nr 4 i 5 natrafiono na trzy pochówki dwóch mężczyzn oraz osobnika o nieokreślonej płci. Pierwszy pochowany był na linii północ–południe z głową skierowaną w stronę wieży farnej i rękami złożonymi na klatce piersiowej (ryc. 2:8). Dwoch pozostałych pogrzebano w pozycji wyprostowanej, na linii wschód–zachód. Niestety, stan zachowania szkieletów nie pozwalał na dokładne określenie pozostałych szczegółów pochówku. Określenie chronologii można z jednej strony oprzeć na odkrytej w obrębie wykopu monecie – szeląg koronny Jana Kazimierza z 1664 roku, a z drugiej na datowaniu radiowęglowym, które wskazuje na połowę XVII wieku. Odkryte pochówki interpretować można za pochodzące z istniejącego w tym miejscu niewielkiego przykościelnego cmentarza, użytkowanego do kasacji zakonu w 1784 (J. Świeboda 1991, s. 96).

Z zakonem pijarów łączyć również należy pozostałości murów odkryte w wykopie 6, zlokalizowanym przy zachodniej fasadzie budynku obecnego Muzeum Okręgowego. Wzdłuż całej zachodniej ściany wykopu odsłonięto fundamenty muru wykonanego z kamienia i niewielkiej ilości cegieł, łączonych zaprawą wapienno-piaskową. Wysokość odsłoniętych reliktów wynosiła od 50 do 60 cm, z tym że miejscami fundament był bardziej przegłębiony, co mogło być spowodowane wzmocnieniem konstrukcji. Interpretować go należy jako pozostałości po dawnym ogrodzeniu konwentu pijarów, które widoczne jest na planie Wiedemanna w postaci kamiennego murku ze słupami, pomiędzy którymi rozpięty jest metalowy płot. Przedstawienie to znajduje potwierdzenie w źródłach pisanych, gdyż w 1786 roku wzmiankowane jest, że *przed kościołem był parkan z murowanymi słupami i żelaznymi sztachetami* (Z. Jakubowski, R. Kisiel, T. Ochendusko 2008, s. 35–36, zob. także ryc. 19). Ogrodzenie to zostało rozebrane najprawdopodobniej w XIX wieku, ponieważ w kronikach klasztornych pojawia się informacja, że z przodu budynku dawnego gimnazjum i klasztoru posadzono drzewa kasztanowe (Z. Jakubowski, R. Kisiel, T. Ochendusko 2008, s. 85).

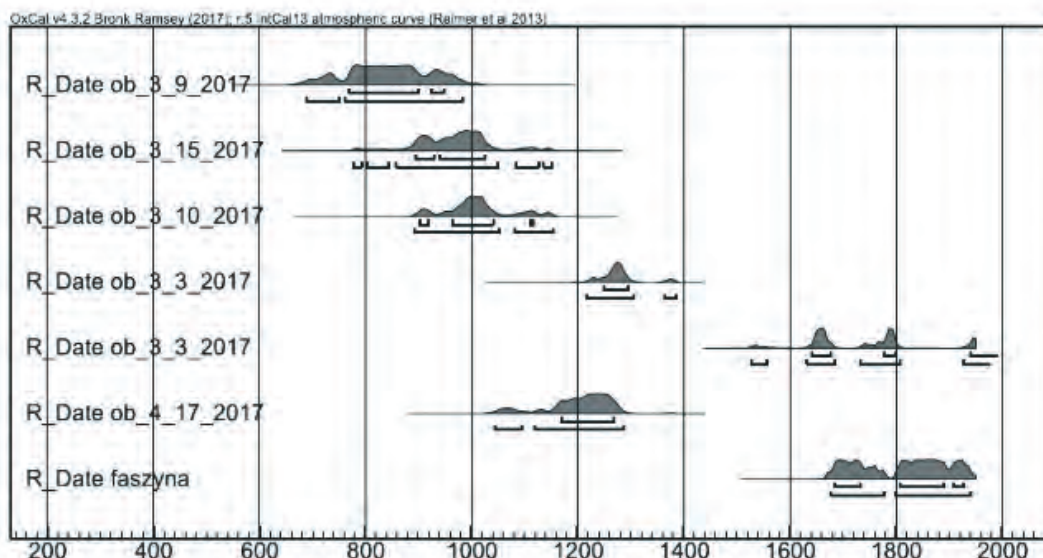
Ciekawym elementem muru ceglanego była arkadka wykonana z tego samego budulca, która mogła stanowić element konstrukcyjny (ryc. 2:9). Do wewnętrznej strony dostawione były trzy, prostopadłe biegnące murki z cegły, stanowiące zapewne ściany działowe. Analiza przestrzenna odkrytych konstrukcji pozwala wysunąć przypuszczenie, że stanowiły one pozostałości budynku, znajdującego się niegdyś w tym miejscu. Znajduje to potwierdzenie w źródłach historycznych. Na planie Wiedemanna w miejscu tym widoczny jest niewielki budynek z dwoma oknami i otworem wejściowym (ryc. 4). Ukazany został on również na planie zabudowań pijarskich z 1786 roku, publikowanym przez Józefa Świebodę (1991, ryc. 12). Był to tak zwany „budynek mały”, w którym mieściła się apteka. Otworzono ją w 1695 roku, ponieważ zapotrzebowanie na lekarstwa było tak duże, że apteka klasztorna nie wystarczała. Zbudowany w końcu XVII wieku budynek dostępny był od strony ulicy, aby mieszkańcy mogli kupować leki również w nocy (J. Świeboda 1983, s. 14; 1991, s. 59–60).

W toku eksploracji nawarstwień w narożniku północno-wschodnim wykopu wydzielono dwa obiekty: nr 3 i 4, gdzie obiekt 4 był wkopany w obiekt 3, będąc jednocześnie młodszym chronologicznie. Obiekt nr 3 w przekroju posiadał kształt wannowaty z wydłużonymi ramionami (ryc. 2:10). Na jego wypełnisko składały się: zalegająca na dnie ciemna warstwa ziemi wymieszana ze spalenizną i węglami, wypełniająca środek szara ziemia z jasną gliną, strop, tworzony przez ciemną ziemię z węglami i warstwą gliny ponad nią. Na dnie wykopu odkryto naczynie gliniane w typie garnka, wykonane z gliny z domieszką średnioziarnistego tłucznia oraz wypalone w atmosferze utleniającej. Posiadało lekko wychylony na zewnątrz wylew z imitacją wrębu na pokrywkę. Górna część brzuśca pokryta była ornamentem ukośnych, rytých kresek (ryc. 3:5). Naczynia tego typu odkrywano na wielu stanowiskach z terenu obecnego województwa podkarpackiego, między innymi w Grodzisku Dolnym, Budach Głogowskich i Rzeszowie-Staromieściu. Datuje się je dość szeroko – od XI do około połowy XIII wieku (A. Lubelczyk 1994, s. 219–233; 1996, s. 85–111; 1997, s. 115–133).

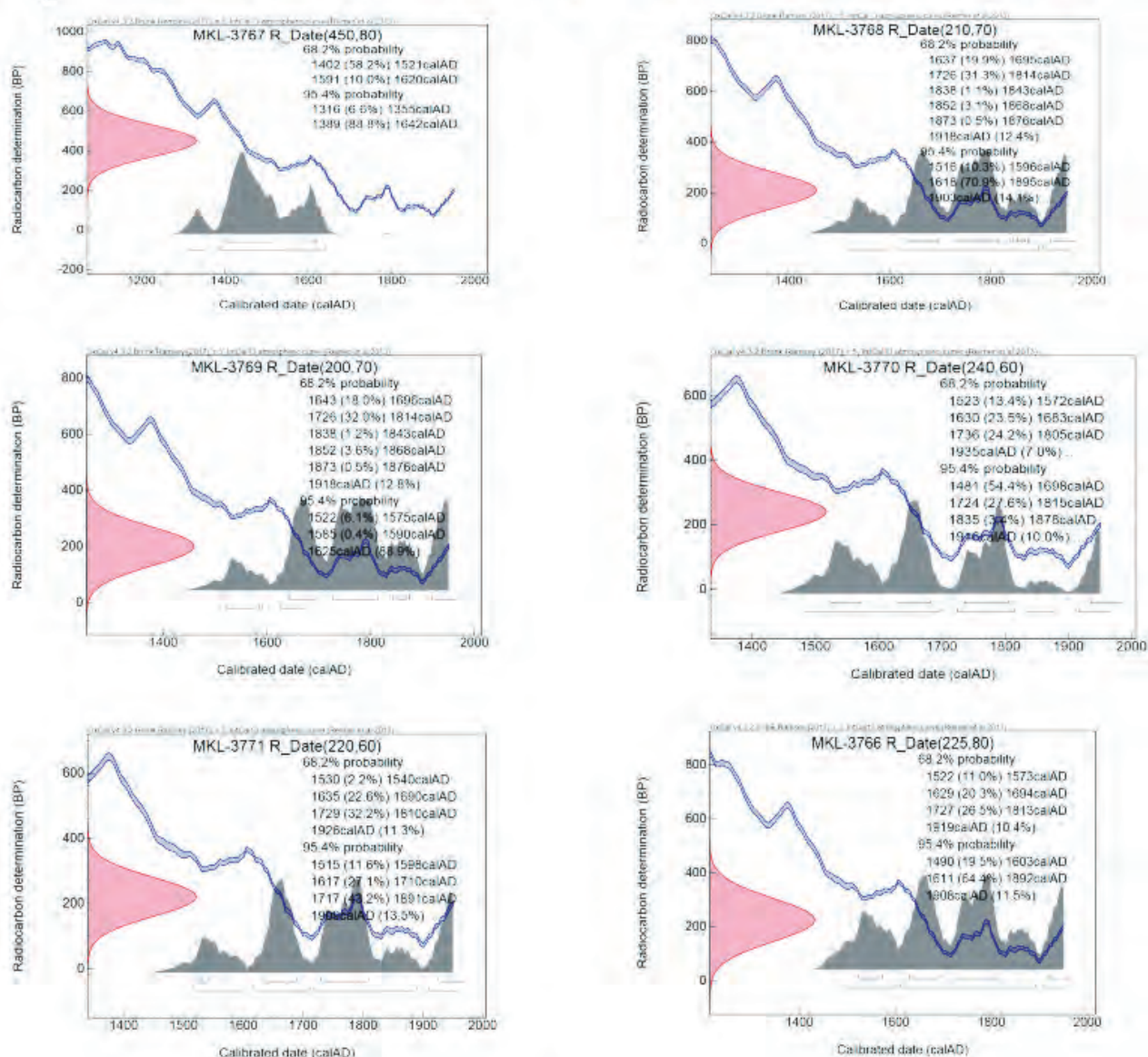
Wykonane datowania węgla pobranych z obiektów 3 i 4 wskazują na szerokie ramy czasowe w przedziale od X–XIII/XIV wieku, co nie pozwala w doprecyzowaniu datowania opartego na materiale archeologicznym. Funkcja obiektu starszego, ze względu na częściowe zniszczenie przez młodszy wkop, jest trudna do jednoznacznego sprecyzowania. Odkrycie to wskazuje na istnienie w tym miejscu osadnictwa, wyprzedzającego lokację Rzeszowa w połowie XIV wieku (M. Borowiejska-Birkenmajerowa 1994a, s. 188; J. Kurtyka 1994, s. 126–127).

Obiekt nr 4 interpretować można jako dół do mieszania wapna, użytkowany najpewniej w XVII wieku podczas prac budowlanych prowadzonych przy klasztorze pijarów. Wskazuje na to wypełnisko, wewnątrz którego znajdowało się sporo fragmentów zaprawy, cegieł oraz kamieni. Ściany i dno obiektu oblepione były najprawdopodobniej wapnem. W toku eksploracji odkryto pozostałości dużego przedmiotu wykonanego z blachy, być może wiadra oraz spory fragment naczynia, wypalanego w atmosferze redukcyjnej, toczono na kole i wewnątrz pokrytego śladami polewy.

1

2

Ryc. 4. Rzeszów, stan. 17. Wykresy kalibracyjne próbek węgla pobranych podczas badań: 1 – obiekty 3 i 4 oraz poziom faszyny; 2 – pochówki z cmentarza przy kościele farnym (pozycje od 1–5) oraz kościoła Świętego Krzyża (ostatnia pozycja)

Abb. 4. Rzeszów, Fst. 17. Kalibrationsdiagramme der Holzkohleproben: 1 – Befunde 3 und 4 und Fräschineniveau; 2 – Bestattungen aus dem Friedhof an der Pfarrkirche (Punkte 1–5) und der Heiligkreuzkirche (letzter Punkt)

OGRODZENIE BUDYNKU BANKU AUSTRO-WĘGIERSKIEGO

Ostatni wykop zlokalizowany był przy południowo-zachodnim narożniku kamienicy nr 21 (obecny budynek banku PKO S.A.), na skrzyżowaniu ulic 3 Maja i Roderyka Alsa. Na niewielkiej głębokości, tuż pod współczesną powierzchnią

gruntu natrafiono na pozostałości fundamentów niewielkiego, kamiennego muru, mocno zniszczonego przez współczesne wkopy instalacyjne. Budowlę tę interpretować należy jako pozostałości po ogrodzeniu otaczającym niegdyś budynek Banku Austro-Węgierskiego. Jest ono widoczne na zdjęciach ulicy 3 Maja z końca XIX i początku XX wieku (J. Gacek, R. Kocoł, M. Lorens 2013, s. 53).

PODSUMOWANIE

Badania archeologiczne prowadzone w pierwszym kwartale 2017 roku na ulicy 3 Maja w Rzeszowie wniosły wiele cennych informacji do historii miasta. Odkrycie śladów wczesnośredniowiecznego osadnictwa na tym terenie wzmocniło przypuszczenia niektórych historyków, że miasto to nie było lokowane na surowym korzeniu, ale na obszarze wcześniej zasiedlonym. Najwięcej jednak źródeł odnosi się do jego nowożytnych dziejów. Rozpoznano układ nawarstwień ulicy 3 Maja, łącznie z kilkupoziomą drewnianą nawierzchnią, której najstarsze fragmenty datować można na połowę XVII wieku. Wykopaliska archeologiczne w połączeniu z wynikami badań dendrochronologicznych, wykazały liczne przebudowy i modernizacje poszczególnych poziomów drogi, których najmłodsze wiązać można z połową XVIII stulecia. Trzeba dodać, że wyniki analiz korespondują z przekazami zawartymi w źródłach pisanych. Ważne okazały się również odkrycia poszczególnych elementów architektury dawnej ulicy, chociażby ceglano-kamiennego kanału burzowego czy bruku z kostki galicyjskiej, które uzupełniają dane przekazywane nam przez historyków i urbanistów zajmujących się tym wycinkiem dziejów Rzeszowa. Osobną kwestię stanowią odkrycia przykościelnych cmentarzy przy kościołach św. Wojciecha i Stanisława oraz Świętego Krzyża. W przypadku pierwszego, odsłonięto tylko południowy skraj nekropoli z 39 pochówkami, które datować można na XVII i początek XVIII wieku. Symptomatyczny jest brak starszych grobów, które wiązać można z początkami para-

fii rzeszowskiej. W południowej części wykopu odkryto także fundamenty muru ogrodzenia cmentarnego, potwierdzonego w źródłach z 1509 roku. Mur ten pełnił nie tylko funkcję ogrodzenia strefy *sacrum* od *profanum*, ale również obronną. Cmentarz przy kościele Świętego Krzyża, na którym odkryto 3 pochówki, był zapewne niewielką nekropolią, przeznaczoną przede wszystkim dla zakonników oraz uczniów i nauczycieli kolegium. Duże znaczenie mają także odsłonięte relikty murów przy obecnym budynku Muzeum Okręgowego, stanowiące niegdyś ogrodzenie konwentu pijarów od strony ulicy i budynek apteki, wzniesiony w końcu XVII wieku.

Prace archeologiczne prowadzone w obrębie ulicy 3 Maja w Rzeszowie wykazały, jak wielką rolę w badaniach nad przekształceniami i historią miast spełnia archeologia historyczna. Na potrzebę zaangażowania tej nauki w badania nad nowożytnością zwracano już wielokrotnie uwagę w literaturze przedmiotu (J. Gromnicki 2004, s. 321–324; J. Kruppé 1991, s. 2–22; A. Rozwałka 2012, s. 20–24). Archeologia bowiem, co widać w przypadku Rzeszowa, nie tylko uzupełnia dane przedstawione w źródłach pisanych i opracowane przez historyków, ale stanowi nieraz podstawowy zasób informacji, na którym bazować mogą pozostałe nauki zainteresowane badaniami nad przeszłością. Wykopaliska te stały się również ważnym przyczynkiem do dyskusji nad aktualizacją historii Rzeszowa oraz zapoczątkowały kolejną systematyczną akcję badawczą, której skutkiem są wykopaliska na ulicy Kościuszki.

BIBLIOGRAFIA

WYKAZ SKRÓTÓW

- AAPrz. – Archiwum Archidiecezjalne Przemyskie, Przemyśl
AGAD – Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa
AGZ – *Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. bernardyńskiego we Lwowie*, t. I–XIX, Lwów 868–1906
Mat. Sum. – *Matricularum Regni Poloniae Summaria*, wyd. T. Wierzbowski, t. I–V, Warszawa 1905–1919

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Andrzejewska A.
1996 Szkló naczyniowe z klasztoru oo. Dominikanów w Brześciu Kujawskim, województwo wrocławskie, „Acta Universitatis Lodzensis, Folia Archaeologica”, nr 20, s. 123–53.
Bober M.
2004 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w 2003 roku przy ul. Słowackiego, MSROA, t. 25, s. 377–380.
Borowiejska-Birkenmajerowa M.
1994a Rozwój przestrzenny, [w:] Kiryk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, Rzeszów, s. 167–191.
1994b Rozwój przestrzenny miasta za Mikołaja Spytki Ligęzy, [w:] Kiryk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, Rzeszów, s. 259–272.
1994c Miasto rezydencjonalne Lubomirskich, [w:] Kiryk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, Rzeszów, s. 303–319.
Chudzińska B.
1998 *Dewocjonalia z nowożytnego cmentarzyska we wsi Maniowy na Podhalu*, Kraków.
Ciepiela S.
1970 Zabytki szklane ze stanowiska archeologicznego przy kościele św. Anny w Warszawie, [w:] Kamińska Z. (red.),

- Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu*, t. 9, Warszawa, 140–171.
- Cymbalak T.
2006 Wybrane znaleziska podkówki do butów z terenu Czech na tle analogii środkowoeuropejskich, „*Archaeologica Pragensia*”, t. 18, s. 264–282.
- Czopek S.
1992 Wyniki badań wykopaliskowych przeprowadzonych w 1990 roku w Rzeszowie przy ulicy Króla Kazimierza, MSROA za lata 1985–1990, s. 219–232.
- Czopek S., Lubelczyk A.
1993 *Ceramika rzeszowska XIV–XVIII wiek*, Rzeszów.
- Drążkowska A.
2011 *Historia obuwia na ziemiach polskich od IX do końca XVIII wieku*, Toruń.
- Dzik Ł., Schild M.
2009 Badania archeologiczne prowadzone na terenie województwa podkarpackiego w latach 2007–2008, MSROA, t. 30, s. 209–216.
- Dąbrowska M.
1987 *Kafle i piece kaflowe w Polsce do końca XVIII wieku*, Warszawa.
- Gacek J., Kocoł R., Lorens M.
2013 *Dawny Rzeszów na kartach pocztowych*, Rzeszów.
- Gromnicki J.
2004 Kilka uwag o badaniach archeologicznych nad nowożytnością w Polsce (1972–1995), [w:] Czaja R., Nawrońska G., Rębkowski M., Tandecki J. (red.), *Archaeologia et Historia Urbana*, Elbląg, s. 321–324.
- Jakubowski Z., Kisiel R., Ochendusko T.
2008 *Dzieje I Gimnazjum i Liceum w Rzeszowie. Jego nauczyciele i wychowankowie. Kalendarium*, Rzeszów.
- Jucha Z.
1982 Kronika konserwatorska województwa rzeszowskiego 1975–1979 r., „*Teka Konserwatorska. Polska południowo-wschodnia*”, s. 231–263.
- Kamiński A.
1958 Pierwsze dwa wieki dziejów miasta Rzeszowa, [w:] Błoński F. (red.), *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, Warszawa, s. 9–62.
- Kąsinowski A.
1970 Podstawowe zasady murarstwa gotyckiego na Pomorzu Zachodnim, [w:] Kruppé J. (red.), *Studia i Materiały z Historii Kultury Materialnej*, t. 43 (= *Studia z dziejów rzemiosła i przemysłu*, t. 10), Warszawa, s. 47–96.
- Kołyżko M.
2013 *Dewocjonalia z końca XVI–XVIII wieku pochodzące z badań archeologicznych na terenie Polski (stan zachowania, identyfikacja, zagadnienia konserwatorskie)*, Toruń.
- Kondracki J.
1998 *Geografia regionalna Polski*, Warszawa.
- Kopkiewicz F.
1958 *Ciesielstwo polskie*, Warszawa.
- Kotula F.
1958 Obwarowania Rzeszowa i rozwój przestrzenny miasta w XVII–XVIII wieku, [w:] Błoński F. (red.), *Pięć wieków miasta Rzeszowa XIV–XVIII*, Warszawa, s. 159–240.
- Kruppé J.
1991 Narodziny i rozwój archeologii późnośredniowiecznej i staropolskiej, PMMAiE, nr 36, s. 2–22.
- Kurtyka J.
1994 Osadnictwo średniowieczne. Początki osady i miasta, [w:] Kyrk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, Rzeszów, s. 97–166.
- Kutyłowska I.
1981 Materiały do badań nad kulturą materialną Lubelszczyzny w XVI i XVII wieku. Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa i Lublina, „*Studia i Materiały Lubelskie*”, s. 91–95.
- Lach J., Michalik A.
1994 Środowisko geograficzne, [w:] Kyrk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 1, Rzeszów, s. 11–48.
- Lubelczyk A.
1987 Rzeszów – Starówka, IA, t. 21, s. 236.
1992 Obwarowania ziemne Rzeszowa z XVII wieku w świetle badań archeologicznych, MSROA za lata 1985–1990, s. 55–76.
1994 Materiały z badań sondażowych w Rzeszowie-Staromieście na stanowiskach 68 i 69, MSROA za rok 1993, s. 219–233.
1996 Kompleks osadniczo-obronny z okresu wczesnego średniowiecza w Budach Głogowskich, woj. Rzeszów (sprawozdanie z badań sondażowo-ratowniczych na stan. 11 i 36 przeprowadzonych w roku 1994 i 1995), MSROA, t. 17, s. 85–111.
1997a Materiały z badań osad wczesnośredniowiecznych (stanowiska 8 i 28) w Grodzisku Dolnym, woj. rzeszowskie, MSROA, t. 18, s. 115–133.
1997b Rzeszów, ul. 3 Maja, AZP 103–76, IA, t. 31, s. 309.
1998 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego prowadzonego nad pracami ziemnymi związanymi z modernizacją sieci energetycznej w Rzeszowie*, maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.
2000 Stan rozpoznania archeologicznego Starego Miasta w Rzeszowie, [w:] Czopek S. (red.), *Rzeszów – Rzeszowszczyzna. Przyszłość bliska i daleka*, Rzeszów, s. 25–30.
2017 *Grodzisko i zamek w Czudcu na terenie dawnej Ziemi Sandomierskiej w świetle badań archeologicznych z lat 2001–2010*, Rzeszów.
- Lubelczyk A., Podgórska-Czopek J.
2001 *Sprawozdanie z nadzoru archeologicznego nad pracami ziemnymi związanymi z przebudową wodociągu w obrębie Rynku, ul. Matejki i Placu Farnego w 2001 roku*, maszynopis w archiwum Muzeum Okręgowego w Rzeszowie.
- Malczewski J.
1998a Przestrzeń miejska, jej zagospodarowanie i zabudowa, [w:] Kyrk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 2, Rzeszów, s. 13–45.
1998b Rozbudowa miasta, [w:] Kyrk F. (red.), *Dzieje Rzeszowa*, t. 2, Rzeszów, s. 229–274.
- Nabywaniec S.
2001 Parafia farna w czasach rozbiorowych, [w:] Jarosińska M. (red.), *Kościół, klasztor i parafia dawnego Rzeszowa. Materiały z konferencji naukowej zorganizowanej dla uczczenia Wielkiego Jubileuszu Chrześcijaństwa 15–16 XI 2000 r.*, Rzeszów, s. 21–39.
- Niedźwiadek R., Tkaczyk J.
2017 Nowe spojrzenie na dzieje Placu Litewskiego w Lublinie w świetle ustaleń archeologicznych, RLubelski, t. 43, s. 285–325.
- Olczak J.
1997 Domniemana funkcja liturgiczna i pochodzenie szklanych pucharków dzwonowatych z XVII–XVIII wieku na terenie Polski, AHP, t. 5, s. 223–235.
- Prusicka-Kołcon E.
2000 Szklane pucharki dzwonowate z Zamościa od końca XVI do końca XVII wieku, „*Archeologia Polski Środkowo-wschodniej*” t. 5, s. 230–239.
- Rozwałka A.
2012 Archeologia w mieście, miasto w archeologii. Wybrane zagadnienia badań archeologicznych w miastach historycznych, [w:] Rozwałka A. (red.), *Archaeology in a town, a town in archaeology*, (= *Analecta Archaeologica Ressoviensia*, t. 7), Rzeszów, s. 20–24.

- Rubnikowicz M.
1996 Średniowieczne i nowożytne szkło ze stanowiska *Collegium Gostomianum*, [w:] Tabaczyński S. (red.), *Sandomierz: badania 1969–1973*, t. 2, Warszawa, s. 423–453.
- Supryn M.
1975 Półmajolikowa ceramika z Jarosławia, WA, t. 40, z. 2, s. 239–264.

- Świeboda J.
1983 *Collegium Ressoviense w życiu Polaków 1658–1983*, Rzeszów.
1991 *Popijarski zespół architektoniczny w Rzeszowie*, Rzeszów.
2012 *Pijarzy w Rzeszowie w XVII–XVIII wieku*, Rzeszów.

Paweł Kocańda, Ewelina Ocadyga-Tokarczyk, Tomasz Tokarczyk

Ergebnisse der 2107 im Bereich der Straße 3-Maja in Rzeszów, Fst.17 durchgeführten archäologischen Forschungen

Zusammenfassung

Im Bereich der Straße 3-Maja in Rzeszów wurden Anfangs 2017 unter der Leitung der Stiftung Fundacja Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego die Ausgrabungen vorgenommen (Fundstelle Rzeszów 17, AZP 103-76/56). Das war in diesem Stadtteil die erste so breit angelegte und systematische Forschungskampagne. Insgesamt wurden dort acht Grabungsschnitte angelegt. Der Grabungsschnitt Nr.1 befand sich auf der Westseite der Pfarrkirche und des Glockenturms, die Grabungsschnitte 2 und 3 waren entlang dem Strassenverlauf lokalisiert, die weiteren Schnitte 4,5,6 befanden sich neben der Heiligkreuzkirche und dem Bezirksmuseum. Der Grabungsschnitt Nr. 7 wurde an der Kreuzung der Straßen ul. 3-Maja und ul. Roderyka Alsa angelegt, und der letzte an der Kreuzung der Straßen ul. 3-Maja und ul. Zamkowa. In dem ersten Grabungsschnitt stieß man auf den südwestlichen Rand eines Kirchhofs mit 39 Bestattungen (Alter und Geschlecht der Verstorbenen waren unterschiedlich), der in die Zeitspanne zwischen dem 16.–18. Jh. datiert werden soll. In dem Grabungsschnitt wurde auch das Fragment einer den Friedhof umgebenden Mauer freigelegt, die auch eine Schutzfunktion erfüllen konnte. Die Mauer wurde auch in den Schriftquellen aus 1509 erwähnt. Die Grabungsschnitte 2 und 3 lieferten wertvolle Informationen über das ehemalige Aussehen und den Verlauf der Straße ul. 3-Maja. Dort legte man nämlich die Überreste des Verkehrsweges frei, der aus ein paar Holzschichten bestand. Die Straßenbefestigung wurde in der Regel aus Kiefer- und Tannenholz gebaut. Die oberen Schichten bestanden aus den senkrecht zur Straße verlaufenden Balken und Stäben, die dann mit längs liegenden Sohlenbalken und Trägern verbunden wurden. In tieferen Schichten kam im Grabungsschnitt 3 eine mit Stein- und Ziegelschutt gefüllte Kistenkonstruktion zum Vorschein, die die Straße stützte. Eine solche Schicht wurde ebenfalls auf dem Boden des Grabungsschnitts Nr.2 freigelegt. Diese Elemente sollen aufgrund der Analyse der Schriftquellen, wie auch der Ergebnisse dendrochronologischer Forschungen an das Ende des 17. und an den Anfang des 18. Jhs. datiert werden. Im Grabungsschnitt Nr. 3 kam auf dem Boden eine kleine Menge der Faschineschicht zum Vorschein, die den ältesten hölzernen Straßenbeleg darstellt und deren Chronologie in die Mitte des 17. Jhs. zurückreicht. Kleine Fragmente der hölzernen Straßenbefestigung wurden auch im Grabungsschnitt 8 freigelegt. Die erhaltene Anordnung der

Balken lässt vermuten, dass dieses Fragment als der Straßenbeleg der Straße ul. Zamkowa zu interpretieren ist. Wichtige Informationen brachten die Ausgrabungsarbeiten an der Heiligkreuzkirche und dem ehemaligen Piaristen-Komplex. Dort stieß man auf drei Bestattungen (das 17. Jh.), die auf den dortigen nicht mehr existierenden kleinen Kirchhof bezogen werden. Freigelegt wurden auch Mauerfragmente, die man mit dem ehemaligen Kloster in Verbindung bringen kann. Sie sollen als Überreste der auf dem Wiedemann-Plan aus 1762 sichtbaren Klosterumzäunung und als die Fundamente einer Klosterapothekes, die Ende des 17. Jhs. geöffnet wurde, interpretiert werden. Das Apothekengebäude wurde ebenfalls auf den Plänen von Wiedemann aus 1762 und 1786 dargestellt. Die wichtigste Entdeckung war aber die Zuschüttungsgrube mit einem zerschlagenen und im oberen Teil mit schrägen Ritzrillen verzierten Drehscheibengefäß. Die Grube besaß im Profil die Form einer gestreckten Wanne. In der Grubenverfüllung registrierte man: dunkle Erdschicht vermischt mit Brandschicht und Holzkohle auf dem Boden. In der Mitte der Grube registrierte man graue Erde mit hellem Lehm, der Deckenteil bildete dagegen dunkle Erde mit Holzkohle und der darüberliegenden Lehmschicht. Die Ergebnisse der Radiokarbonuntersuchung wiesen eine breite Datierung des Befundes auf, die nach der Kalibration auf die Zeitspanne 10.–13/14/ Jh. hinweist, allem Anschein nach handelt es sich um das 11. Jh. Die Funktion dieses Befundes ist schwer zu deuten, vielleicht war das eine Wirtschaftsgrube, die von Einwohnern dieses Gebietes genutzt wurde. Diese Entdeckung dokumentiert die Vermutungen mancher Historiker, dass das Gebiet auf dem Rzeszów in der Mitte des 14. Jhs. gegründet wurde, schon früher besiedelt war. In dem Grabungsschnitt fand man noch einen Befund, dessen Form einem umgekehrten Trapez ähnelte und dessen Wände mit Kalk bedeckt waren. Er wurde als eine Grube zum Einsumpfen des Kalkes interpretiert. In dem letzten Grabungsschnitt wurden die Überreste einer kleinen Steinmauer entdeckt. Es handelt sich um Teile ehemaliger Umzäunung der österreichisch-ungarischen Bank.

Die Ausgrabungen lieferten ebenfalls viele Funde: Keramikfragmente, Ofenkacheln, Glas-, Leder- und Metallgegenstände. Die Analyse der Artefakte lässt das tägliche Leben damaliger Einwohner von Rzeszów teilweise rekonstruieren. Die im ersten Quartal des Jahres 2017 im Bereich der Stra-

ße ul. 3-Maja durchgeführten Ausgrabungsarbeiten brachten viele wesentliche Informationen über die Stadt Rzeszów, ihre Entwicklung und Geschichte. Die Forschungen leisteten auch einen wertvollen Beitrag zur Diskussion über die Not-

wendigkeit die Stadtgeschichte ständig zu aktualisieren und leiteten eine systematische Forschungskampagne ein, deren Ergebnis diesjährige Ausgrabungen im Bereich der Straße ul. Kościuszki sind.